

МАРКО ШКОРИЋ*
АЛЕКСЕЈ КИШЈУХАС
Филозофски факултет
Нови Сад

УДК 316.334.2:323.27
Оригиналан научни рад
Примљен: 02.02.2015
Одобен: 23.02.2015

РЕВИЗИЈА И КРИТИКА СТРУКТУРНИХ ТЕОРИЈА РЕВОЛУЦИЈА: КА ПОСТСТРУКТУРНИМ ТЕОРИЈАМА

Сажетак: У раду се излажу рецентна теоријска сазнања из социологије револуција која представљају својеврсну ревизију и/или критику структурних теорија револуција. С тим у вези, проблематизује се питање да ли су у питању истински постструктурне теорије или структурне теорије још увек имају значајну улогу у социологији. Представљене су савремене теорије револуција које у објашњењу револуција већу улогу придају факторима као што су актери, идеологија и култура, односно које се не усредсређују једино на кризу или слом државних структура. Износе се и закључци о кумулативности знања о револуцијама, као и екстраполације о будућим револуцијама.

Кључне речи: револуција, структурне теорије револуција, постструктурне теорије револуција, држава, актери, идеологија, култура

Теорије револуција у друштвеним наукама и у социологији пролазиле су кроз различите стадијуме, односно фазе или „генерације” теоретичара (Goldstone 1980; 2001b; Škorić i Kišjuhas 2014a, b). Уз теорије које настају на класичним увидима Маркса (Marx and Engels 1848/2007; Marx 1852/2008) и Токвила (Tocqueville 1856/2011), у првој половини 20. века појављују се и дескриптивни приступи названи природним историјама револуција (нпр. Brinton 1938/1965). Затим се формулишу теорије које почивају на психолошким теоријама агресије и/или релативне депривације (нпр. Davies 1962; Gurr 1970), односно на функционалистичким теоријама колективне акције (нпр. Smelser 1962, Johnson 1966) или на политичким теоријама модернизације (Huntington 1968). Ови теоретичари су перципирали револуцију као двостепени процес у којем нека појава иницира промену одређене кључне варијабле, што резултира у револуцији (Goldstone 1980: 429). Модел ових теорија могуће је назвати и „вулканском метафором”, у којој су политичке револуције перципиране попут природних катастрофа, а не као политички феномени (Ауа 1979: 40).

* marko_skoric@yahoo.com

Затим, 1970-их година у социологији долази до промене парадигме у промишљању револуција. У том периоду појављује се низ студија које узроке револуција везују за класну структуру аграрног друштва (Moore 1966; Paige 1975), односно за политичку структуру државе (Trimberger 1978; Tilly 1978; Skocpol 1979; Goldfrank 1979). Ова генерација теоретичара револуције разликује се од претходних по свом дистинктивном историјско-компаративном приступу, као и по одлучној структурној оријентацији (Škorić i Kišjuhas 2014b). Дакле, структурне теорије у објашњењу револуција полазе од идентификовања револуционарних услова у комбинацији са административним сломом државе, дисидентским политичким покретима елита, светским контекстом који допушта револуцију и/или распрострањеним руралним побуњеништвом.

На пример, теоретичари попут Скочпол најчешће се усредсређују на структурну „рањивост” појединачних држава у историји као на основни узрочник револуција (Skocpol 1979). Она је фокус са актера померила ка структурним односима између јединица које су створиле револуционарне прилике и формулисала је мултикаузална објашњења заснована не само на класној динамици, већ и на другим аспектима структура друштва, државе и међународног система. Поред тога, Тили је критиковао ранију (функционалистичку) идеју према којој се друштвени системи налазе у природном еквилибријуму и тврдио је да је конфликт нормална појава, те да објашњења политичког насиља треба да се фокусирају на релативни капацитет за мобилизацију ресурса страна које се надмећу за моћ (Tilly 1978). Слично томе, још је Мур указао на то да не постоји јединствени унилинеарни процес модернизације и мапирао је различите могуће револуционарне исходе у складу са структуром односа између односа земљопоседника и сељака (Moore 1966).

У последњим годинама 20. века изучавање узрока, процеса и исхода револуција раширило се по разним темама и дисциплинама, реагујући на различите начине на разноврсне стимулусе „попут амебе” (Goldstone 2001b: 139). Док је изучавање револуција у социологији првобитно било специјализовано поље изучавања које се фокусирало на неколицину „великих револуција” у Европи и Азији, оно данас укључује и истраживање транзиције ка демократији у Источној Европи, покрете исламског фундаментализма на Блиском истоку, герилско ратовање у Латинској Америци итд. (види нпр. DeFronzo 2006). Истовремено, нова истраживања револуција ревидирају узроке револуција, укључујући ту и структурне узроке попут међународног система држава, као и односа између држава, елита и масовних група. За многе револуције постало је јасно да међу њиховим узроцима нису само сукоби између државе и елите, већ и питања да ли државе имају финансијске и културне ресурсе за извођење задатака (које од њих очекују елите и масовне групе), да ли су елите уједињене или разједињене, као и да ли се опозиционе елите повезују са масовним групама које протестују. Из наведених разлога Голдстон тврди да проста структурна замисао револуција која је заснована једино на анализи државе и класе није више била адекватна (Goldstone 2001b: 142).

Наиме, показало се да структурне теорије револуција запостављају многе факторе када је реч о феномену револуција, као нпр. факторе лидерства, идео-

логије, идентификације са револуционарним покретима, микро процесе револуционарне мобилизације итд.¹ Другим речима, у критикама структурних концептуализација и теорија револуције најчешће се истичу недостатак актера, идеологије и/или културе (нпр. Himmelstein and Kimmel 1981; Arjomand 1986). С тим у вези, поједини аутори говоре о новој, четвртој генерацији теоретичара револуције (која је у настајању и развоју), а која обично покушава да концептуализује револуцију преко система идеја и веровања које субјективно мобилишу актере (Foran 1993; Goodwin 1994; Goldstone 2001b). Дакле, ово нису више државоцентричне, већ актероцентричне теорије (које су усмерене ка актеру) и оне све више наглашавају улогу идеологије, културе и идентитета субјеката који спроводе револуцију. Овакве идеје се супротстављају главној тези Теде Скочпол, да се револуције не стварају, већ да само долазе, односно да у објашњењу револуција треба поћи од објективних односа и сукоба међу различитим групама, а не од интереса, погледа на свет или идеологије конкретних актера у револуцији (Skocpol 1979: 291).

С друге стране, питање је да ли се заиста може говорити о прекиду са структурном традицијом, односно да ли су у питању истинске постструктурне теорије. Оно што одликује (н)ову генерацију теоретичара револуције није инкорпорирање нових фактора или нових узрока револуција, већ само (ре)концептуализација револуција као емергентних феномена. Ови теоретичари друштвену стабилност посматрају као проблематичну и баве се факторима који представљају изазове тој стабилности. Они препознају да револуције детерминишу и групну идентификацију, друштвене мреже и коалиције, уз факторе међуодноса између управљача, елита, друштвених група и спољашњих фактора који одликују структурне теорије. Истовремено, они у своје анализе инкорпорирају и друштвену акцију, као и улогу коју у мотивацији актера играју идеје, веровања, вредности и култура (Foran 1993: 7), а занимљиво је и да аутори попут Голдстона наводе да биологија представља добар модел за историјске друштвене науке (Goldstone 1998).

У складу са овим изазовима и поједини структурни теоретичари ревидирају своје ставове да се револуције могу предвидети једино на основу структурних услова, а као доказ наводе поједине револуције из 20. века (нпр. Skocpol 1982). С тим у вези, структурни теоретичари су почели да преиспитују улогу идеологије у револуцијама, као и фактор интеракције држава са интерним и екстерним (међународним) структурама (види и Skocpol 1994). Према овим новим идејама револуција није само исход који се постиже рушењем државе, већ процес трансформације друштва који је у току и који укључује институционализацију новог поретка и консолидацију нове идеологије којом са различитим успесима руководе различити стилови вођства. На овај начин револу-

¹ Када је реч о (микро) мобилизацији актера, занимљиво је указати на својеврсно проширење структурних, односно примену државоцентричних теорија револуције на затворске нереде (Goldstone and Useem 1999). За ове ауторе, затворски нереде са револуцијама деле нека заједничка обележја, као нпр. административне кризе које претходе револуцијама, отуђење и поделу међу елитом (у овом случају затворских чувара), као и свеприсутан осећај неправде код затвореника.

ција престаје да буде исход или крајња тачка, већ постаје процес (Goldstone 2001b: 173-174).

Дакле, нови приступи револуцијама у социологији ревидирају и/или реконцептуализују и дефиницију и одређење типова револуција, пре свега зато што су до тада доминантни структурни приступи игнорисали феномене као што су револуционарне идеологије, етничке и религијске основе револуционарне мобилизације, конфликте унутар елита, те могућности коалиције разних класа. Сви ови феномени најчешће нису одликовали револуције које су биле предмет истраживања структурних приступа, али су револуционарни догађаји од 1970-их до 1990-их година (као нпр. у Ирану, Никарагви или на Филипинима и у Совјетском Савезу) отворили нова питања и нове теоријске дилеме у три правца (Goldstone 2001b: 141-142).

Прво, поједини истраживачи су покушали да примене структурне теорије револуција на разноврсне револуционарне случајеве, као и на многобројне масовне побуне и мобилизације које нису били предмет истраживања 1970-их и 1980-их година. Друго, покренути су директни „напади” на структурне теорије који су захтевали више фокусирања на акцију, улогу идеологије и културе. Треће, анализе револуција и друштвених покрета покушале су да се усредсреде на политичку сферу, укључујући ту и уобичајене структурне државоцентричне факторе, као и на актероцентричне факторе у вези са друштвеним покретима, актерима, културом и идеологијом. Из наведених разлога савремене теорије револуција могуће је груписати у теорије које нуде ревизију (класичних) структурних теорија, односно у теорије које представљају њихову критику и које одбацују или превазилазе структурна теоретисања о револуцијама. Истовремено, постаје могуће размотрити одређена синтетичка сазнања, тј. кумулативност у социолошком изучавању револуција.

Ревизија структурних теорија револуције

Међу најзначајнијим ауторима који настоје да ревидирају класичне структурне приступе револуцијама издвајају се Џек Голдстон (Goldstone 1980; 1991; 2001) и Џеф Гудвин (Goodwin 1994; 1997), који су (били) у блиској вези са структурним теоретисањем о револуцијама. Према Голдстону, недостаци структурних теорија подразумевају и чињеницу да оне не прецизирају када се друштвена трансформација може назвати револуцијом, да је број (студија) случајева револуција обично веома ограничен, да је истраживање утицаја аграрне структуре друштва на револуционарно учешће сељаштва дало контрадикторне резултате, да је из структурних теорија приметно одсуство бављења заједничким карактеристикама револуционарних процеса, као и да су запостављени демографски подаци (Goldstone 1980: 450-453).

Голдстон је био студент Теде Скочпол и он такође тврди да се револуције дешавају јер долази до својеврсног слома „одозго”, а не побуна „одоздо”, односно да су оне непосредна последица кризе и/или распада државе (Goldsto-

не 1991b). У својој компаративно-историјској анализи четири револуционарна „случаја” – Енглеске револуције и грађанских ратова (1639-1642), Француске револуције (1789-1792), побуне у Анатолији у Отоманској империји у 17. веку и пада династије Минг у Кини (1644), он истиче три компоненте државног колапса: фискалну напетост, сукоб елита и јавни револт (као крајњи резултат претходне две компоненте). Посебно је анализирао периоде јачања државе и моћи аристократије, а затим и периоде кризе који потресају ове државе (види и Clark 1995). У питању је историјски период који је Хобсбом и означио као „доба револуција”, односно као период „дуалних револуција” које су и политичке и индустријске (Hobsbawm 1962/1996). Поједини аутори ће спекулисати о могућности да се Голдстонов модел примени и на кризу у Русији у периоду од 1598. до 1613. године (Dunning 1997).

Карактеристике државе које су кључне за Голдстоново објашњење револуција су следеће: доминантно аграрна економска база, наследни владар и државни званичници који управљају државом и који су у стању напетости према полуаутономним локалним, регионалним и верским ауторитетима, писмена елита у односима напетости према држави око контроле ресурса, урбане и руралне популације склоне револту, те заокружена интерна тржишта у којима цене утичу на приступ роби за различите друштвене актере (Goldstone 1991b: 7).² Колапс државе са оваквим карактеристикама, као основни покретач револуција у Голдстоновој теорији, подразумева колапс способности централне власти да доминира у конфронтацији са осталим политички значајним актерима, а не нужно распад свих политичких институција (Goldstone 1991b: 4-5). У том смислу његов аргумент је софистициранији од структурних претпоставки Скочпол, односно од њеног „чистог” политичког и економског структурализма (Fagan 1993: 9). Другим речима, Голдстон је у своју структурну анализу увео и актере попут локалних ауторитета, писмених елита и томе слично.

² Да би прецизирао своју аргументацију Голдстон користи векторску алгебру и тврди да постоји низ фактора који могу да буду присутни или одсутни у ситуацији политичке кризе: (1) раширено уверење међу елитама или становништвом да је држава неефикасна или неправедна, односно губитак поверења и лојалности према држави, (2) револт елита према држави, (3) револти урбаног и/или руралног становништва против државе или елита, (4) распрострањено насиље или грађански рат, (5) промене у политичким институцијама, (6) промене у статусу или моћи традиционалних елита, пре свега земљопоседника у аграрним друштвима, (7) промене у основним формама економске организације и власничких односа, (8) промене у симболима и веровањима који оправдавају дистрибуцију моћи, статуса и богатства. Голдстон тада описује различите историјске догађаје низовима јединица или нула, у односу на то који елементи (ни)су присутни у појединачном историјском случају. На овај начин, Руска или Кинеска револуција описане су низом јединица (1,1,1,1,1,1,1,1), а Француска револуција као (1,1,1,1,1,1,0,1). Стање стабилности представљено је низом нула (0,0,0,0,0,0,0,0), мирнодопске реформе власти као (1,0,0,0,1,0,0,0), династички грађански рат који државу не доводи у питање, већ је у питању конфликт међу лидерима елита као (0,1,0,1,0,0,0,0), а сецесионистички грађански рат (попут Америчког грађанског рата) као (1,1,0,1,1,0,0,1) итд. Путем овог система могуће је одредити 128 различитих историјских догађаја, од стабилности до тоталне друштвене револуције, уз изузетну прецизност при одређењу свих варијација политичке промене. Предмет Голдстонове теорије о револуцијама пре свега је значајна државна криза која укључује прва четири елемента у овој диференцијацији (Goldstone 1991b: 10-12).

Иновативност ове теорије садржана је у њеном фокусу на објашњење кризе или распада државе, а не само на објашњења револуција.³ Снажна државна криза, коју Голдстон назива распадом државе, дешава се у ситуацији када наведена криза резултира у масовном конфликту међу елитама и колапсу државног ауторитета, што чини основни (пред)услов за револуције. Када оваква ситуација произведе значајне промене у политичким и друштвеним институцијама, као и у идеологији којом се те институције легитимизују, на делу је истинска друштвена револуција. Дакле, Голдстон ће у својој студији обновити интересовање за улогу идеологије у револуционарном процесу, а пре свега у исходима револуција. За њега је идеологија кључни фактор за објашњење разлика у каснијој политичкој реконструкцији појединачних држава, као и у конзервативним исходима појединих револуција (Fogan 1993: 16).

Понуђена ревизија класичног структурног модела у објашњењу револуција очигледна је и у значају који је посвећен еколошким, односно популацијским детерминантама. Док су ранији структурни теоретичари уводили нове варијабле у објашњење револуција, он је своју теорију засновао на класичној (малтузијанској) варијабли раста популације (види и Homer-Dixon 1994; Urdal 2005). За Голдстона, пораст броја становника у друштву је кључни елемент свих аспеката распада државе, пошто раст популације увећава цену хране (што представља притисак на државне буџете у смислу прехране војске), иницира конфликт унутар елита и унутар сељаштва и томе слично. Демографске промене су независна варијабла у објашњењу револуција, а он се посебно бавио и феноменима као што су контрола рађања, климатске промене, заразне болести и слично (Goldstone 1985, 1986, 1991b). Истовремено, ове идеје су биле предмет оштрих критика, односно предмет оптужби за (епистемолошки) неадекватне демографске аргументе (Arjomand 1992). Голдстон је затим покушао да се дистанцира од (вулгарног) демографског детерминизма, уз фокусирање на утицај демографских процеса на друштвене покрете, посредоване кроз разне друштвене, политичке и економске институције (Goldstone 1997).

Дакле, овај модел се заснива на ставу да је мотивацију за револуционарну промену потребно тражити (и) у еколошким променама у популацији које изазивају конфликт између елите и државе (Goldstone 1991b: 37). Он на специфичан начин интегрише и структурне и културне факторе, пошто истиче механизме путем којег су култура и идеологија укључене у производњу одређених процеса и исхода када је реч о револуцијама (Goldstone 1991b: 416-458). Истовремено, Голдстон ће критиковати Скочпол због тога што се усредредила једино на војне и пореске детерминанте револуција. Међутим, Форан ће тврдити да ни Голдстон није успео да повеже структуру и акцију на адекватан начин (Fogan 1993: 15), док ће вишеструку каузалност Голдстонове теорије Гудвин назвати „ироничним манихејством” (Goodwin 1994: 745-746).

³ Првобитни наслов Голдстоновог рукописа гласио је „Слом држава у раном модерном свету”, што Колинс сматра адекватнијим од коначног наслова – *Револуција и побуна у раном модерном свету* (Collins 1993: 119).

Голдстон сматра да идеолошки фактори могу да промовишу, али не и да производе (с)ломове „старих режима” (Goldstone 1991a). За њега, обично *након* иницијалног слома државе и током накнадних борби за моћ и реконструкције државе идеологија игра водећу улогу (види Goldstone 1988 за демонстрацију ефеката културе и идеологије који су створили разлике у исходима источних и западних случајева сломова држава). Идеологије су за Голдстона представљале свесна образложења и програме за политичке и друштвене акције, док је култура нешто шире од тога – збир симбола, значења, знања и вредности који се узимају здраво за готово и који су од суштинског значаја за исказивање и интерпретацију идеологија, изјава и акција (Goldstone 1991a: 406).

Револуционарне идеологије се понекад сматрају за радикалне и рушилачке, понекад као одбрамбене и традиционалне, али и као нешто што уједињује опозицију против старог режима. За Голдстона, основни проблем налази се у појму идеологије који је исувише флуидан. Она некад јасно руководи намерама и акцијама револуционарних лидера, али у пракси се образложења и програми мењају услед промењених околности. Зато у револуционарној борби настају непредвиђени и неочекивани резултати (Робеспјеров пример је вероватно најпознатији), односно когнитивни садржај идеологија не нуди јасну предиктивност исхода револуција, као што је тврдила и Скочпол (Skocpol 1979). Ипак, Голдстон напомиње како немогућност да се на основу предреволуционарне идеологије предвиди тачан постреволуционарни исход не значи да идеологија нема снажан утицај. Главна препрека разумевању улоге идеологије последица је неразумевања фаза кроз које револуција пролази јер она еволуира и игра различите улоге у различитим фазама револуције (Goldstone 1991a: 406).

Из наведених разлога Колинс закључује да језгро Голдстонове теорије заправо представља језгро теорије Скочпол (Collins 1993) и подсећа на то да је Скочпол (Skocpol 1979) представила теорију слома државе, комбинујући факторе фискалне (административне) кризе државе, сукоба унутар владајуће елите и јавног револта. Док су за њу узроци ове кризе били у војној напетости проистеклој из геополитичких околности, као и у сукобу земљопоседника и државних бирократа, за Голдстона је то био раст популације (Collins 1993: 119). Међутим, ово су варијанте истог модела и није адекватно представљати их као опозите или као две ривалске теорије револуција, већ је Голдстонове допринесе важно схватити као проширење јединственог теоријског језгра.

С друге стране, Гудвин истиче да структурни фактори државне моћи и њеног слома не могу сами да објасне или предвиде друштвене револуције, пре свега зато што је неопходно објаснити и како и зашто неки револуционарни покрети могу да искористе наведене политичке кризе и преузму власт (Goodwin 1997). Међутим, он напомиње да државоцентрична перспектива и у том случају може да понуди поједине важне аналитичке увиде, пре свега у контексту одговора на питање зашто су групе са одређеном револуционарном агендом или идеологијом успешне у привлачењу масовне подршке, и закључује да државоцентричне перспективе нуде корисну анализу и објашњење најмање пет дистинктивних државних пракси (или карактеристика) које доп-

риносе порасту револуционарних покрета, а то су: (1) државна подршка или заштита непопуларних економских и друштвених аранжмана (а посебно оних у вези са радом или средствима за живот људи), (2) искључивање мобилисаних група из државне моћи или ресурса, (3) насумично (али не и свеprisутно) државно насиље против мобилисаних група и бунтовних политичких личности, (4) слаби капацитети политичке управе и инфраструктурне моћи, (5) искварена и арбитрарна политичка управа која отуђује, слаби или дели контрареволуционарне елите (Goodwin 1997: 14-18).

Све ове чињенице не значе да државоцентрични приступи немају своја ограничења, а њихов фундаментални проблем је у томе што они не теоретишу о бројним недржавним или неполитичким изворима револуција, као нпр. о асоцијативним мрежама (цивилном друштву), материјалним ресурсима и колективним веровањима и ресурсима (Goodwin 1997: 21). Према Гудвину, државоцентрични приступи револуцијама имају извесни проблем узимајући у обзир потенцијално кључну везу између друштвене организације, ресурса и културе, с једне стране, и колективне акције с друге. Упркос томе, он позива на допуну или ревизију структурних теорија низом доступних теоријских ресурса који могу да помогну у превазилажењу ових проблема (Goodwin 1997: 22; види и Wickham-Crowley 1994). За њега су то пре свега теоретичари друштвених мрежа који се баве разматрањем улоге друштвене организације и интерперсоналних веза у процесима мобилизације (нпр. McAdam 1980; Snow, Zurcher, and Ekland-Olson 1980; Gould 1991). Теоретичари мрежа наглашавају кључну улогу мрежа у друштвеним везама приликом праксе регрутовања људи у друштвене покрете или шире политичке заједнице. Они инсистирају на томе да друштвене везе, понекад у облику формалних организација, пружају релациону инфраструктуру за стварне колективне акције (Emirbayer and Goodwin 1994).

Дакле, разноврсна, компетитивна и контингентна природа револуционарних мобилизација на коју упућују савремена истраживања револуција одвела је теоретичаре у промишљање процеса путем којих се револуције развијају. Док структурне околности „постављају сцену” за револуционарни сукоб, облик и исход те борбе неретко је детерминисан током самог сукоба (Goldstone 2001b: 152). Кључно откриће савремених теорија револуције било је у томе да револуционарни актери не делају сами, већ да се регрутују путем претходно постојећих мрежа становања, занимања, заједнице, пријатељства итд. Њих такође могу да покрену различите организације у распону од малих и неформалних група активиста до високо дисциплинованих, централизованих и бирократских револуционарних партија (Goldstone 2001b: 153). У том смислу, актери револуције делају попут актера у многим другим покретима или формама друштвених протеста, попут студентских, феминистичких, покрета за грађанска права и томе слично. С тим у вези, посебно су значајни и фактори идентификације актера са протестном групом и/или њеним идејама.

Што се Гудвина тиче, државоцентричне перспективе не могу саме да објасне или предвиде појаву (или карактер) колективне акције на целовит начин, укључујући ту и револуционарне покрете. Ови недостаци структурних теорија,

међутим, упућују на потребу за снажнијом синтетичком перспективом о друштвеним револуцијама и о колективној акцији (Goodwin 1997: 27). Концепти попут мрежа, ресурса или културе не могу просто да се „придодају” државоцентричним анализама под маском „независних варијабли”, а и на наведене концепте мање или више утичу управо процеси у вези са државом. Из тих разлога, Гудвин ће тврдити да се још увек ишчекује формулисање синтетичке перспективе о револуцијама, а док таква теорија не постане реалност државоцентрични приступи остају најснажнија теоријска перспектива о друштвеним револуцијама. Уз то, он истиче и да ће свака супериорнија перспектива морати да инкорпорира сазнања државоцентричне теоријске традиције (Goodwin 1997: 27).

Слично томе, Голдстонов „ревизионистички” приступ у оквиру структурних теорија револуција разликује три фазе процеса револуције: (1) период пре револуције (који доводи до слома државе), (2) револуционарна борба и (3) државна реконструкција и стабилизација ауторитета. Све ове фазе укључују конфликт, али се разликују учесници. У првој фази држава се бори да одржи контролу и да задржи иницијативу у ситуацији снажних изазова (неретко и међународних) и присутан је све већи конфликт око ресурса док расту опозиција, као и незадовољство. У другој фази стари режим губи иницијативу или се руши, а постоје борбе око тога ко ће успоставити нови монопол ауторитета. Ту фазу карактеришу покушаји мобилизације присталица, стварање економских и политичких структура, али обично путем грађанског рата и „владавине терора”. У трећој фази једна група преузима иницијативу, стиче предност у односу на противнике и покушава да стабилизује свој ауторитет. За ову фазу типични су покушаји да се дође до рутинског прихватања реконструисаних политичких, религијских, економских и друштвених институција (Goldstone 1991a: 407).

Када се ради о идеологији у контексту револуције, Голдстон сматра да је најважнија проблематизација три питања (Goldstone 1991a: 408). Прво, како се револуционарна идеологија *развија*? Да ли идеологија током одређене револуције доживљава промене? Да ли се конфликтне идеологије различитих група (радикалних и традиционалних) мешају? Уколико се не мешају, чија идеологија или идеологије имају одлучујући значај? Друго, он се пита како идеологија утиче на *ток* револуције? Односно, да ли идеолошки развој мења природу и фокус револуционарних борби? На крају, Голдстон истиче питање како идеологија утиче на *исход* слома државе? Зашто понекад слом државе резултира у њеној реконструкцији у складу са старим поретком, а у другим резултира у радикалном поновном стварању веровања и институција? На неке од ових питања покушавају да одговоре критичари структурних теорија револуције.

Ка постструктурним теоријама?

Од краја 1980-их и током 1990-их година појављују се отворен(и)је критике структурних теорија револуција. У овом периоду расте и интересовање за

културу, тако да почињу да се јављају тезе да структурни фактори нису довољни како би објаснили настанак револуција без широких коалиција и мотивисаних актера. Хетерогена генерација критичара структурних теорија револуција истовремено покушава да интегрише структуру и акцију, као и политичку, економску и културну димензију каузалности преко разних мултикаузалних модела револуција који се ослањају на претходнике, али и који их превазилазе, те је у том случају могуће говорити о постструктурним теоријама (нпр. Parsa 2000; Foran 2005). Проблем *акције* или делања у постструктурним теоријама револуције постао је битан управо због његовог одсуства у ранијим структурним моделима. Истовремено, у питању је и генерација теорија која се детаљније бави и феноменом *културе*, а посебно питањима политичке културе и коалиција, дискурса (Foran 1997с), као и димензијама етничитета, „расе” (McAuley 1997) или рода (Moghadam 1997). Дакле, сазнања која се појављују након структурних теорија упућују на то да је потребно трагати за неком врстом баланса између структуре и акције (види и Berejikian 1992), те интерних и екстерних фактора и за прикладним улогама економских, политичких и културних узрока.

Међу првим значајнијим критикама структурног модела Скочпол била је полемика коју је повео историчар Вилијам Сјуел око улоге идеја у „стварању” Француске револуције (Sewell 1985). Том приликом он је оптужио Скочпол да није препознала аутономну снагу идеологије у револуционарном процесу у Француској и истовремено је позвао на структурну, аутономну и трансперсоналну анализу идеологије. У одговору који је уследио Скочпол је понудила разликовање између дуготрајних, анонимних и друштвено разноврсних *културних идиома* и свесно конструисаних и елаборираних *идеологија* које политички артикулишу делање актера (Skocpol 1985). За њу, ови концепти ступају у интеракцију са структурним ситуацијама које је описивала, при чему централни значај остаје у борби око организације и употребе државне моћи.

С друге стране, Форан критикује структурни модел Теде Скочпол због тога што је исувише апстрактан услед наглашавања односа између држава, класа и држава, што може да подразумева „свашта” (Foran 2005: 11). Он истиче и да постоје значајне варијације у три случаја које она анализира, те се поставља питање о томе да ли постоји универзални образац (Dunn 1982). Према Форану, снага структурног модела уједно је и његова слабост – структуре не могу да се мењају саме од себе, тако да промена не може у потпуности да се објасни на структурни начин. Дакле, друштвене промене настају путем (нових) акција, а (нове) акције захтевају (промењене) жеље и/или веровања. Упркос томе што Скочпол признаје да у револуцијама постоји одређена улога разних актера, она је највише пажње поклонила елитама и државама науштрб потлачених или нижих класа (Foran 2005: 12). Иако су и ове класе присутне у њеној анализи, најважнији актери су они који се налазе на врху структуре моћи, а Форан као проблематичну види и чињеницу да структурне теорије преко државних криза тумаче и идеологије и вредносне оријентације.

Он напомиње да су велике револуције оне које су рапидне, фундаменталне и насилне, а током којих се дешавају промене доминантних вредности и

митова у друштву, као и у политичким институцијама, друштвеној структури итд. Из наведених разлога, најадекватнија дефиниција револуција у себи би вероватно требало да садржи три фактора – политичку промену, структурну трансформацију и масовну партиципацију (Fogan 2005: 7). С друге стране, дефиниције револуција настале у оквиру структурних теорија не говоре о томе колико је ових промена потребно да би се нешто означило као револуција, нити дефинишу шта је рапидно, нити које време је потребно да револуционари остану на власти да би се револуција окарактерисала као успешна.

Слично томе, Парса истиче да нема теоријског консензуса око узрока и порекла револуција, без обзира на то што су структурне теорије оствариле огроман напредак у разумевању револуција (Parsa 2000: 6-7). Он тврди да се испоставило како структурни услови могу једино да „припреме” конфликт, али да они не детерминишу револуционарни процес или исход, што показују анализе револуција у земљама у развоју. Такође, (марксистички) модели који су се фокусирали једино на улогу класног конфликта такође не могу да објасне друштвене револуције јер иако некакав класни антагонизам карактерише велики број револуција, класни конфликт сам по себи не производи друштвену револуцију у савременим земљама у развоју. За Парсу, ситуација је управо обрнута – интензивни класни конфликт пре смањује вероватноћу дешавања револуције. Марксова теорија револуције (Marx and Engels 1848/2007; Marx 1852/2008) фокусира се првенствено на друштвене класе (у контексту економске кризе) и претпостављала је да класни конфликт неизбежно себе изражава у политичкој сфери, а испоставља се да висок ниво милитантности радничке класе и идеолошка настројеност против капиталистичке класе и система отежава стварање класних коалиција које су неопходне за револуције. У двадесетом веку успеле су само оне револуције где су главне друштвене класе успеле у формирању широких коалиција, те теорија револуције мора да се фокусира и на државу, односно на њену природу и осетљивост на револуционарне конфликте.

Међутим, иако структурне анализе фокус враћају на државу и дозвољавају њену делимичну аутономију, оне се и даље (пре)више ослањају на однос између доминантне класе и државе. На пример, за структурне теоретичаре попут Скочпол (Skocpol 1979) центар конфликта се лоцира између капиталистичке класе и државе. Парса тврди да се у државама у развоју показало да револуционарне борбе укључују вишеструке конфликте и бројне актере са различитим интересима, тако да ускраћивање подршке од стране капиталистичке класе држави може да повећа рањивост државе, али не мора да резултира у револуцији (Parsa 2000: 8).

Из наведених разлога, у анализу револуција неопходно је додати и бројне друге варијабле, међу којима се издваја улога идеологије, о чему је било речи. Структурне теорије су често критиковане јер нису адекватно обрадиле улогу идеологије у друштвеним револуцијама, као што су то (у)чинили Хобсбом (Hobsbawm 1973), Скот (Scott 1979) или Форан и Гудвин (Fogan 1997b; Fogan and Goodwin 1997). Занимљиво је да је и Голдстон у својој ревизији структурних приступа тврдио да када се институције уруше идеологија и кул-

тура развијају сопствени моментум и играју главну улогу у револуцијама (Goldstone 1991b: 418). Истовремено, чак је и Скочпол касније писала о томе да идеје могу да имају важну улогу у револуцији (Skocpol 1982: 275).

Ипак, могуће је и да се пренагласи улога идеологије, што представља облик методолошког редуccionизма (Parsa 2000: 9). Такве анализе често претпостављају да су они који учествују у револуцији следбеници идеологије оних који представљају директан изазов режиму. Поред тога, врло лако може да се понуди циркуларан аргумент јер се исходи револуције рачунају као њени узроци и тако читаво објашњење постаје поједностављено, а тиме и недовољно и нетачно. Често изазивачи не представљају читаву своју идеологију јавности, односно често је скривају или је модификују како би осигурали учествовање што већег броја људи у револуцији. И коначно, у репресивним ситуацијама идеолошке дебате су ограничене, тако да изазивачи некад не могу, а некад не желе да открију коју тачно идеологију заступају.

Када је реч о улози актера у револуцијама, Ричард Лакман истиче значај елита и маса као агенаса револуције, иако његов аргумент задржава структурни приступ у многим значајним аспектима (Lachmann 1997). Он тврди да масовна мобилизација за револуцију најчешће коинцидира са интензивним елитним конфликтима, због чега су многи структурни теоретичари спајали или мешали ова два (паралелна) процеса. Уместо класичног структурног аргумента, према којем структура система политичке доминације и односа међу елитама генерише револуционарну масовну акцију (Skocpol 1979), Лакман тврди да и сама масовна мобилизација може да има револуционарне последице по исходе структурних, елитних конфликта (Lachmann 1997: 72). Ова тврдња има значајне последице и по исходе револуција, пошто ће нова структура елита створена масовном револуцијом бити другачија од структуре која је формирана само пуким конфликтом међу елитама.

Истовремено, у низу храбрих историјских компарација Лакман истиче и значај елита као актера који утичу на обрасце избијања и исхода револуција. Тврдио је и да су уједињене, релативно хомогене елите најчешће имуне на масовне револуционарне изазове, односно да је масовна мобилизација успешна само у присуству поделе међу елитама. Лакманова „елитоцентрична” структурна теорија истовремено умањује улогу државе у вези са узроцима и последицама револуција (посебно у 20. веку), што елементе његове теорије чини постструктурним. На пример, када је реч о држави, он напомиње да намерно избегава да дефинише револуције преко државе и државне моћи, као и да се држава често „анахроно” користи као предмет мерења револуције, уз став да су уједињене државе-нације релативно нове историјске креације (Lachmann 1997). Дакле, анализирајући улогу елита он закључује да су у европским друштвима у 14. веку крупним земљопоседницима недостајали државни механизми да зауставе мобилност сељаштва, те да им је у томе помогло међусобно јединство (за разлику од разједињеног сељаштва, погођеног кугом). Слично томе, у Мађарској 1956. и у Чехословачкој 1968. године, акција уједињених елита је успешно сломила масовну опозицију својој власти. Лакман пише и да су поделе међу елитама у ренесансној Фиренци одредиле границе масовне мобилиза-

ције, али и да су у Енглеским грађанским ратовима и Славној револуцији кључну улогу играле не-елите, чиме такође заговара повратак актера у анализу (Lachmann 1997).

Улогу актера могуће је проблематизовати и увидима које је у изучавање револуција понудила теорија рационалног избора, тако да поједине теорије идентификују низ различитих механизма путем којих побуњеничке групе могу да мотивишу људе да приступе револуционарним покретима у складу са претпоставкама рационалне акције (Lichbach 1995). Наиме, теза је да индивидуе приступају друштвеној интеракцији преко постојећих друштвених веза и обавеза, а да се револуционарна мобилизација одвија управо преко наведених веза. Другим речима, колективну мобилизацију могуће је објаснити и као „рационалну” реакцију актера на перцепцију увећаних прилика за побуну против режима (види и Opp and Roehl 1990; Goldstone 1994).

Истински „повратак делања” или акције у анализу револуција видљив је код Ерика Селбина који заговара значај актера и њихових идеја, а посебно идеја које артикулишу револуционарни лидери, односно њихово прихватање или одбацивање у популацији. Он говори о „потоцима идеја” (Selbin 1997: 121) који могу да анимирају побуне у времену и простору, а културу концептуализује преко феномена као што су „колективно памћење” или „симболичка политика” (Selbin 1997: 118). Из тога следи да су револуције и друштвене трансформације немогуће без људи који артикулишу одређене дискурсе, при чему се може навести пример кубанске револуционарне митологије, као нпр. подсећање револуционарних лидера на кубанску борбу за независност од Шпаније, на хероје те борбе итд.

Селбин оштро критикује став Теде Скочпол да се револуције не стварају, већ да долазе (Skocpol 1979: 17), као *sine qua non* структуралистичког приступа. У његовој теорији „идеје и актери, а не структуре и неки широки захват историје, чине основне силе у револуционарним процесима” (Selbin 1997: 118). Људске реакције на структурне околности нису ирелевантне, а посебно је критички настројен према одсуству анализе свесних напора и намера људских актера у оквирима структурних околности. Према Селбину, актери и култура морају да заузму „легитимно место за столом”, уместо „места традиционално резервисаног за децу”, тј. потребно је изградити софистициране и чврсто утемељене теорије које препознају моћ и значај људи и структура (Selbin 1997: 119). С тим у вези, он је посебно анализирао модерне латиноамеричке револуције које одликују мултикласни савези и високи нивои волунтаризма. Такође, напомиње и да су многобројни свесни одабири и намераване људске акције играле кључну улогу током целокупних револуционарних процеса којима се бавио. Уз то, револуционарна активност у Латинској Америци и сама је симболизована датумима, местима и херојима револуције попут Емилијана Запате или Че Геваре (Selbin 1997: 120).

Другим речима, популарне историје револуција препуне су описа различитих историјских фигура које су „веће од живота”: Кромвела, Вашингтона, Робеспјера, Наполеона, Лењина, Стаљина, Маоа, Кастра, Геваре, Манделе итд.,

који се ретко појављују у структурним теоријама револуција (Goldstone 2001b: 156). Иако се академско изучавање револуција мора разликовати од ових популарних наратива, важно је усредсредити се на факторе лидерства, као и на њихову (не)способност да постигну прокламоване циљеве. Не изненађује то да револуције често нису успешне у достизању предреволюционарних циљева, али то не значи да је анализа лидерства (и њихових циљева) неважна, већ само да је утицај лидерства на (исходе) револуције веома сложен.

Према Селбину, кључна компонента револуционарног потенцијала у било којој популацији јесте разумевање перцепције популације у погледу доступних и плаузибилних опција пред њима. Под овим опцијама он подразумева „репертоаре за колективну акцију” сачињене од симбола, прича, ритуала и погледа на свет (Selbin 1997: 120). Наведени репертоари актерима пружају неопходне ресурсе за конструкцију стратегија акције за бављење сопственим друштвом. Наиме, револуција ће бити вероватнија у друштвима где се сматра изводљивим решењем за репресију (због нпр. дуготрајне историје побуњеничких активности које се затим славе у народној култури) зато што ће на тај начин задобити распрострањену подршку. За Селбина, од кључног значаја јесте да актери и свет који они производе (култура коју креирају) буду инкорпорирани у било коју озбиљну анализу револуција, пре свега зато што људске мисли и акције (чак и када су случајне и спонтане) чине посредујућу везу између структурних околности и друштвених исхода. Структурне околности не диктирају шта људи раде, већ само стварају одређена ограничења за људске акције и вероватноће. Упркос томе, структурне околности не могу да објасне зашто и како специфичне групе или индивидуе делају и која решења одабирају.

Перцепција да је држава неефикасна и неправедна, а револуционарни опозициони покрети ефикасни и пуни врлина, ретко представља директни исход структурних околности (Goldstone 2001b: 154). Наиме, ратни пораз, глад или фискални слом могу да се интерпретирају као природне или неизбежне катастрофе, а не као резултат некомпетентних државних политика или режима. Слично томе, државна репресија против побуњеника може да буде перципирана као неопходна да би се одржали мир и поредак. С друге стране, акције киднаповања, подметања ватре или бомби могу да се перципирају као кукавички терористички чиновници или као патриотске мере усмерене ка репресивном режиму. Која интерпретација ових догађаја ће преовладати зависиће од способности држава и револуционарних лидера да манипулишу овим перцепцијама, али и од њиховог повезивања са постојећим културним оквирима и пажљиво конструисаним идеологијама (Chong 1993; види и Verejikian 1992).

Када је реч о култури, Селбин тврди да у револуционарном контексту културни фактор чине *приче о отпору и побуни* које неретко превазилазе време, простор и културне границе (Selbin 1993/1999). На пример, он сведочи да су револуционари у Никарагви били инспирисани револуционарима из Мексика и Кубе, чак и да је слика Че Геваре на мајицама била међу најпопуларнијим предметима током Иранске револуције (иако је ајатолах Хомеини касније прогонио левичарске групе). Коначно, Селбин истиче и двојаку кључну улогу

индивидуа или актера у револуционарном процесу: (1) улогу лидера који организују популацију и (што је још важније) артикулишу идеје и идеале око којих се популација окупља и (2) улогу популације која повратно (не) реагује на ове идеје и идеале. Уколико популација позитивно реагује на њих управо од карактеристика те популације ће зависити брзина одвијања револуционарног процеса, као и конкретни напори револуционарних лидера. Занимљиво је да Селбин не нуди једино критику структурних модела, већ и конкретне концепте путем којих је могуће „вратити актера натраг” у анализу револуција (Selbin 1997).

Значајем дискурса за разумевање револуција бавио се Форан, посебно у контексту успона социологије културе у Сједињеним Државама, културних студија у Енглеској и постструктурализма у Француској (Foran 1997c). Он такође излаже аргументе о централности улоге културе у стварању револуција, анализирајући Француску револуцију, али и револуције у Ирану, Источној Европи, Куби, Ел Салвадору и Никарагви. Истовремено, инспирисан је и Токвиловим ставовима о улози идеологије у револуционарним побунама у Француској (Tocqueville 1856/2011), али и Веберовом тезом о успону капитализма услед протестантских идеја (Weber 1904-5/1950). Према Форану, суштина је у „политичким културама отпора и опозиције”, као и у томе како се ове културе интерпретирају и обликују од стране друштвених сила које стварају револуције (Foran 1997c: 201). Уз то, теоретичари револуција нове генерације често користе термин „културни оквир” како би означили дуготрајне претпоставке, вредности, митове, приче и симболе који су распрострањени у популацији (Goldstone 2001b: 154-155).

За Форана је у изучавању револуција од кључне важности била веза између различитих дискурзивних пракси и стварних друштвених сила, а револуција је немогућа без повезаности са „културом побуне” из претходних сукоба у (историјском) памћењу. Наиме, он тврди да пре револуција различите групе у друштву елаборирају вишеструке политичке културе опозиције режиму, а које могу да буду укорењене у дифузним народним веровањима или у историјском памћењу борбе, а понекад и у експлицитним револуционарним манифестима или формално артикулисаним идеологијама (Foran 1997c: 202). У Француској су то, уз драматичан пораст писмености, биле идеје просветитељства које су стварали интелектуалци и припадници средње класе који су делали у тзв. јавној сфери (Habermas 1962/1989), а које су допринеле расту идеја о секуларизацији, слободи и слично, док су у Ирану и у Источној Европи ову улогу имале идеје о исламу, односно антикомунизму.

Међу факторима које такође истичу постструктурни теоретичари налазе се и *идентитети*, а посебно протестни идентитети. За револуције је неопходна производња, као и јачање нових идентитета који су релевантни за револуционарну акцију, насупрот дотадашњим идентификацијама становништва као нпр. сељака, пријатеља или суседа. Дакле, значајан фактор за анализу револуција јесте стварање протестних идентитета као салијентних – односно стварање осећаја припадности групи са заједничким и оправданим незадовољством (и са способношћу да исправи такво стање путем колективне акције), при чему се

издваја значај феномена оквира за колективну акцију (Snow, Rochford, Worden and Benford 1986; Benford and Snow 2000). Може се рећи да протестни идентитети, тј. осећања везаности и блискости према протестној групи, имају три извора (Goldstone 2001b: 153). Прво, група помаже у оправдању и валидацији индивидуалног незадовољства и беса према *status quo*-у, друго, група својим члановима пружа осећај снаге, ефикасности и аутономије и, треће, држава може да креира или оснажи осећања опозиционог идентитета тиме што ће неку групу етикетирати као противничку или непријатељску. Революционарни покрет стиче популарност тиме што потврђује незадовољство и аспирације својих чланова путем ритуала солидарности (као и преко акција које могу да буду и симболичке природе), што доприноси тврдњи да је стварање и одржавање протестних идентитета важан фактор који почива на културним оквирима, идеологијама и „талентованом” лидерству (Goldstone 2001b: 154). Постоје савремени аутори који истичу и улогу родних односа у револуционарним покретима, односно говоре о томе да побуне и револуције експлицитно или имплицитно увек имају својеврсну „родну агенду” (Moghadam 1997; Taylor 1999).

Затим, међу осталим уобичајеним критикама које се упућују структурним, односно државоцентричним теоријама револуције, издвајају се и тврдње да друштва утичу на државе подједнако или чак и више него што државе утичу на друштва, као и да је сама дистинкција између државе и друштва неодржива, те да је треба одбацити. Међутим, Гудвин истиче да су ове критике погрешне јер за већину државоцентричних теоретичара аутономија и капацитет државе представљају тек потенцијал или варијаблу, а не нешто што је априорно дато. Затим, типичан марксистички приговор структурним теоријама јесте идеја да државни званичници обично нису аутономни актери, већ појединци који реагују на захтеве владајуће класе или (понекад) милитантних нижих класа. Према Гудвину, и овај приговор полемише само са екстремним верзијама државоцентричних теорија (Goodwin 1997).

Из наведених разлога, најадекватнија критика структурних теорија револуција садржана је у идеји да државоцентрична анализа, као тип структурализма, нужно занемарује намераване (укључујући ту и стратегијске) и културне димензије друштвене акције (Goodwin 1997). Критичари структурних теорија износе снажне аргументе против овог приступа у тумачењу револуција и најчешће инсистирају на несводљивости културних елемената у свакој валидној интерпретацији револуција, а која води порекло од Сјуела (Sewell 1985). Међутим, према Викам-Краулију, тезе о тзв. смрти структурних теорија револуција пред изазовима теорија заснованих на култури и акцији у великој мери су претеране (Wickham-Crowley 1997).

Ипак, Голдстон истиче да је деценијама након што је 1979. године Теда Скочпол изнела основу доминантне парадигме у изучавању револуција (Skocpol 1979) дошло време да се ове структурне идеје „изврну наглавачке” (Goldstone 2001b: 171), као и да доба владавине структурних теорија револуције „делује завршено” (Goldstone 2001b: 175). За структурне теорије стабилност режима је нормална и непроблематична, а задатак теорије био је да изолује кратку и конзистентну листу околности или фактора који доводе у питање ту

стабилност и олакшавају масовну мобилизацију. Према Голдстону, након бројних револуција и побуна из протеклих деценија, кратка и конзистентна листа фактора који доводе до револуција „делује као химера” (Goldstone 2001b: 172). Уз факторе међународних војних притисака и конфликта елита око опорезивања које је наводила Сочпол, потоње анализе револуција истакле су и факторе као што су културе побуне, популацијски притисци, ширење револуционарних идеологија, ефикасно лидерство, неформалне урбане мреже, природне катастрофе, напуштање религијских или националистичких принципа од стране политичког вођства, фактори пола и рода и многи други (види и Goldstone 2003: 76-77).

Другим речима, постало је тешко истражити „околности” револуције (које су структурни теоретичари сводили на државну кризу или конфликт међу елитама) које су постале исувише разноврсне и варијабилне (када се узму у обзир многи историјски случајеви) да би се формулисала општа теорија (Goldstone 2003). Међутим, важно је приметити пролиферацију фактора који се тичу лидерства, идеологија, културе и коалиција, а не само структурних карактеристика режима. С друге стране, Голдстон не одбацује структурне факторе у целини, већ се „извртање наглавачке” на које позива заправо односи на другачији *поглед* на револуције – као на емергентне феномене којима се приступа путем *процесуалне* анализе (Goldstone 2001b: 173-174). С тим у вези, занимљиво је споменути доприносе Чарлса Тилија који је такође покушавао да идентификује најважније друштвене механизме и „велике структуре” које је упоређивао током дугачких историјских периода управо из угла процесуалне динамике (Tilly 1984).

Наиме, Голдстон закључује да један век емпиријских догађаја и истраживања сугерише да је потребно преокренути проблем узрочности револуција. Уместо претпоставке да државе поседују многобројне начине за нормално и стабилно функционисање, а да само мали и специфични скуп околности ствара револуције, неопходно је претпоставити читав низ догађаја (у различитим комбинацијама) који стварају разноврсне револуционарне ситуације. Другим речима, уместо посматрања стабилности као непроблематичне и (затим) „гомилања” околности које воде у револуцију, адекватније је посматрати стабилност као проблем, а револуције као резултат губитка малобројних и релативно крхких околности које одржавају стабилност (Голдстоне 2003: 78). Околности које одржавају стабилност, према Голдстону, обухватају следеће: (1) владари се нашироко перципирају и као ефикасни и као праведни, (2) елите су јединствене и лојалне режиму и (3) масовне групе су у могућности да са сигурношћу остварују животни стандард на који су научили. Државе које испуњавају ове критеријуме су стабилне, а оне које у томе нису успешне могу да постану предмет сукоба, протеста и револуција из веома разноврсних разлога који укључују и структурне и неструктурне (културне итд.) факторе. Фокусирајући се на губитак околности које доводе до стабилности, теорије револуција могу да инкорпорирају и низ динамичких процеса у вези са лидерством, мобилизацијом, културом, рационалним доношењем одлука и томе слично.

Из наведених разлога Викам-Краули тврди да су теоретичари који се фокусирају на структурне факторе у разумевању револуција заправо дистрибуирани дуж континуума, у рангу од већег нагласка на дуготрајне структурне односе у људском понашању, с једне стране, до јачег нагласка на краткорочније промене или контингенције у понашању, с друге стране (што се обично назива друштвеном акцијом) (Wickham-Crowley 1997). У том смислу, теорије Пејца (Paige 1975) и Скочпол (Skocpol 1979), упркос међусобним разликама, налазе се ближе структурном крају тог континуума, док су наративни описи револуционарних догађаја (нпр. код разних историчара револуције) на супротном крају овог спектрума. „Умеренији” теоретичари који у своје анализе инкорпорирају и људску акцију, попут Тилија (Tilly 1978) или Голдстона (Goldstone 1991b), налазе се негде на средини, уз извесна померања како су временом модификовала своја становишта (види Wickham-Crowley 1997: 43).

Уз то, Викам-Краули наводи и да национално специфични „културни” погледи на револуције никада неће превазићи фундаментални проблем „који гласи $n=1$ ” (Wickham-Crowley 1997: 61). За њега, француски културни теоретичар би могао нешто да нам каже о „францускости” Француске револуције, као што би и енглески културни теоретичар могао да открије „енглескост” Енглеске револуције 1640-их, али специфичне „културне” одлике људи или револуционара не могу нам рећи „зашто се револуција догодила овде, а не тамо, сада, а не тада” (Wickham-Crowley 1997: 61). Другим речима, може се рећи да теорије фокусиране на културу или акцију могу да осветле улоге свесне мобилизације, нових идеологија, чак и конвергентне и дивергентне политике постреволуционарних режима. Међутим, и тада ће теоретичари попут нпр. Голдстона (Goldstone 1991b) детаљно анализирати историјско-структурне ситуације у којима идеологије добијају моћ да темељно измене друштво. Из тих разлога, питање да ли је на делу генерација истинских *пост*структурних теоретичара остаје отворено, а до тада је могуће осврнути се на још један важан проблем – феномене кумулативности досадашњег знања о револуцијама и екстраполације о будућим револуцијама.

Кумулативност знања о револуцијама и екстраполације о будућим револуцијама

Веома је важно одговорити на питање о томе да ли постоји кумулативност знања у оквиру компаративно-историјске традиције у социологији револуција? Након протосоциологије и „природне историје” изучавања револуција, те психолошких, функционалистичких и политиколошких теорија (Škorić i Kišjuhas 2014a), а посебно након сазнања структурних теорија револуција (Škorić i Kišjuhas 2014b), на каква сазнања о револуцијама упућују ревизије и критике ових идеја?

Компаративно-историјска анализа је поље истраживања у којем се употребљавају систематска поређења и анализе процеса у времену како би се објаснили исходи на широком плану, а анализирају се феномени попут револуција,

политичких режима, државе благостања и слично (Mahoney 2004). Ову анализу не треба поистовећивати са другим приступима унутар историјске социологије који могу да користе друге методе, попут теорије игара, етнографије, друштвених мрежа и слично. Махони сматра да је компаративно-историјска анализа до сада произвела неколико хипотеза о неопходним и довољним узроцима који се обично сматрају непотребним или тривијалним у друштвеним наукама, међу којима су и следеће тврдње које су од значаја за социологију револуција: „Релативно једнака дистрибуција прихода неопходна је за успешну позну индустријализацију”, „Релативно снажна буржоазија неопходна је за револуцију која води ка демократији”, „Консолидација државе неопходна је за политичку демократију”, „Комбинација слома државе и сељачке побуне довољна је за друштвену револуцију у аграрно-бирокуратским друштвима” итд. (Mahoney 2004: 83-84). Уз то, компаративно-историјска методологија анализира неопходне и довољне узроке на пробабилитички начин.

Резултати показују да је ова традиција драгоцене што се тиче стварања знања у друштвеним наукама, иако методи који се у њој користе немају велики утицај на опште поље методологије. Компаративно-историјске методе се не подучавају чак ни на постдипломском нивоу и мало ко је формално обучен да би их користио (Mahoney 2004: 96). Из тих разлога готово сви радови из ове области могли би да буду методолошки експлицитнији, јер им углавном недостаје „методолошка самосвест”. Такође, због тога највећи број статистичара у друштвеним наукама ни не може компетентно да говори о овим студијама. Према Голдстону, најтрајнији доприноси изучавању револуција, као што су доприноси Бринтона (Brinton 1938/1965), Мура (Moore 1966) и Скочпол (Skocpol 1979), али и Хантингтона (Huntington 1968), Џонсона (Johnson 1966) или Гура (Gurr 1970), изграђени су на темељу компаративних студија случаја, а не на статистичким анализама великих скупова података (Goldstone 2003).

Да ли постоји акумулација знања у компаративно-историјској анализи и изучавању револуција? Голдстон тврди да постоји, као и да је компаративно-историјска анализа револуција водила у стабилни прогрес када је реч о осветљавању овог феномена (Goldstone 2003: 42). За њега, историјске студије случаја револуција у социологији сукцесивно су се ослањале на претходне анализе на кумулативан и ригорозан начин, као што су и проширивале обим и детаље теорије, истовремено продубљујући емпиријско знање. На темељу неколико различитих теорија, укључујући ту и Скочпол (Skocpol 1979), Форана (Foran 1997b), Гудвина (Goodwin 2001b), као и сопствену теорију (Goldstone 1991b), Голдстон ће апстраховати пет кључних околности за почетак револуционарне епизоде: (1) криза државног ауторитета у којој се држава (од стране елита и становништва) перципира као неефикасна и неправедна, (2) криза односа међу елитама у којој елите постају подељене, отуђене и поларизоване на фракције, (3) криза масовног благостања у којем урбаним и/или руралним групама постаје тешко да (познатим средствима) одрже животни стандард на који су научили, (4) појава коалиције између елите и становништва у име напада на ауторитет државе, (5) опозициона идеологија која повезује елиту и масовне групе у свом нападу на ауторитет која оправдава тај напад и сугерише алтер-

нативну основу ауторитета (Goldstone 2003: 81-82). Голдстон напомиње и да присуство неке од ових околности може да води у политичку кризу, укључујући ту и сељачку буну, урбану побуну, револт или пуч елита, грађански рат и слично, али да комбинација *свих* наведених околности ствара истинску револуционарну ситуацију.

С тим у вези, и Колинс ће тврдити да постоји релевантна макросоциологија (револуција) након опадања традиционалне марксистичке парадигме. За њега, структурне и/или државоцентричне теорије револуције и идеологије, односно теорије политичких и идеолошких промена, социологији су подариле кохерентни модел који може да објасни многе варијанте које чине богатство модерне историје. У оквиру ових теорија постоје бројни сукоби око нагласка кључних фактора у теорији, али и многа преклапања која имплицирају да се постигло „нешто чврсто” у језгру опште теорије (Collins 1993: 127; види Cole 1992 и Škorić 2010). На основу свега наведеног, историјски посматрано, може се рећи да се револуционарни покрети јављају и бивају успешни када је пет фактора симултано присутно (DeFronzo 2006b).

(1) Један кључни елемент јесте развој веома високог степена незадовољства постојећим политичким или економским системима код великог дела популације. То масовно незадовољство обично је резултат једног од три процеса: (а) опадања животног стандарда услед рапидног раста популације, економских проблема или политике, рата или неких других фактора, (б) промене у моралној прихватљивости постојећих животних стандарда, када људи почињу да верују да њихови животи треба да буду бољи (та промена становишта може да буде резултат контакта са људима из других друштава, порука коју шаљу морални ауторитети или религијске вође итд.), (ц) периода општег побољшања животних стандарда који прати знатно опадање, где период побољшања подиже очекивања и наду које бивају изневерене накнадним пропадањем или погоршањем економских услова.

Да би незадовољство довело до револуционарног покрета људи морају да почну да верују како њихове невоље нису последица само тренутне државне управе, већ и друштвених институција друштва. Усмеравање кривице на овај начин обично је резултат напора вођа револуционарних покрета и идеологија које стварају или заговарају. У прошлости су револуционарни лидери долазили углавном из елитног дела друштва, а елите су у суштини људи који поседују културно дефинисане карактеристике које их квалификују за лидерске позиције у друштву уопште (види Goldstone 1999). У многим друштвима у том смислу се рачунају интелигенција (у најширем значењу), образовање и таленат. Понекад припадници елите постају отуђени од свог друштва, односно од постојећих институција из бројних разлога, а често бивају морално згрожени неким аспектима друштвеног система, као што је на пример репресивна политика режима. Или могу да се осећају метом дискриминације или предметом забране када се ради о приликама и шансама, а које су последица политичког, друштвеног или економског система.

(2) Без обзира на разлог постојања поделе унутар елитног слоја други фактор у успешним револуционарним покретима заједно са масовним незадовољством ствара могућност да дисидентске елите могу да постану вође и организатори незадовољне масе и да могу да им понуде идеологију преко које се одвија мобилизација, као и мотивисање. Та идеологија обично укључује системску критику постојећег режима и његове политике, објашњење потребе за револуционарним покретом, план за свргавање групе која има моћ и предлог за револуционарне промене у друштву. Како би револуција била успешна, револуционарна идеологија треба да садржи концепт који омогућава основу за уједињење различитих група и друштвених класа у револуционарном савезу који жели да свргне постојећи режим.

(3) Мотив за уједињењем јесте трећи важан фактор у успешним револуционарним покретима. Уједињујућа тема може да буде мржња према одређеном владару, али и национализам врло често успева да уједини различите групе против колонијалних режима или чак управа које служе страном интересу (нпр. Smelser 1962).

(4) Четврти елемент за успешни револуционарни покрет јесте опадање легитимитета и капацитета принуде државе. То може бити последица неког пораза у рату за који се криви одређена влада, финансијске кризе или губитка вере у личност диктатора. У таквим ситуацијама предреволуционарни режим обично нема капацитет да потисне револуционарне покрете.

(5) Веома је важна чињеница да ли друге нације интервенишу или не приликом покушаја потискивања револуционарног покрета. Ако свет допушта или одобрава или подржава револуционарни покрет у одређеном друштву и не жели да помогне режиму, револуционарни покрет има шансе да успе (нпр. Eisenstadt 1978).

Дакле, успешне револуције готово увек су укључивале симултано присуство свих пет фактора: масовно незадовољство, поделе међу елитама (где неки појединци постају револуционарни лидери), развој, пропагацију и широко прихватање идеологије која током процеса дефинисања проблема старог режима и позива на преврат може да уједини различите друштвене групе и класе у подршци револуционарном покрету, опадање капацитета принуде државе, те светски контекст који макар тренутно допушта револуционарни покрет. Другим речима, могуће је поставити питање о трајним трендовима или општем аналитичком оквиру када је реч о револуцијама (види и Goldstone 2001b). Друштвени конфликт око политичког система стар је колико и цивилизација и конфликти међу друштвеним елитама за контролу власти личили су на циркулацију, односно кружење вођства, тако да су Европљани првобитно почели да говоре о револуирању елита које се надмећу за власт, односно о револуцијама. Ипак, постепено су филозофски концепти просветитељства (и све јача вера у способност човечанства да контролише природу и мења друштво) довели до тога да се под револуцијом подразумева промена система државне управе или других институција, укључујући ту и облик економског система друштва.

На крају је подстицајно размотрити поједине екстраполације о будућим револуцијама. С тим у вези, занимљива је теоријска полемика између „структурног ревизионисте” Гудвина (Goodwin 2001b) и „постструктурног” теоретичара Селбина (Selbin 2001). Наиме, Гудвин сматра да је доба револуција прошло, док Селбин инсистира на томе да је потенцијал за револуцију у времену након Хладног рата остао исти. Гудвин период од 1945. до 1991. године назива „добом револуција”, а своју тврдњу да ће се револуције у будућности ређе дешавати заснива на тези да је повећање моћи мултинационалних корпорација и финансијских институција смањило релативну моћ многих држава. На овај начин држава је постала мање вредна за револуционаре који желе промену. Он такође истиче (и напомиње да је то вероватно и плаузибилније објашњење) да без примера Совјетског Савеза као снажне и моћне индустријализоване алтернативе капиталистичком систему, привлачност и изводљивост револуција опадају. И коначно, он верује да је ширење демократије које је делимично резултат одређених револуција из доба Хладног рата (када престаје европски колонијализам) срушило неке од најсуровијих диктатора и да је тај процес најзаслужнији за опадање фреквентности револуција. Гудвинов аргумент јесте и чињеница да ниједан револуционарни покрет никада није срушио консолидовани демократски режим. У међуратним годинама десничарски покрети су уништили демократске режиме у Немачкој, Италији и Шпанији, али ти режими су били нови, односно ниједан није био консолидована демократија. Данас постоји талас транснационалне демократизације, како то види Гудвин, који се шири по деловима источне Азије, источне Европе, Латинској Америци и у мањој мери у Африци.

С друге стране, Селбин указује на чињеницу да се јаз између „оних који имају и оних који немају” повећава, да неолиберализам није испунио своја обећања, тако да револуције и даље остају врло вероватне у будућности (Selbin 2001). Он не негира демократизацију, на пример у Латинској Америци, али наглашава да су демократске праксе у тим државама (рецимо Боливији, Колумбији, Мексику и Перуу) врло слабе. Оне су врло ретко инклузивне, односно засноване су на некој врсти пактова међу елитама, где је последица маргинализација великог дела (нарочито урођеничке) популације. У неким другим државама поред поменутог Перуа (Венецуела, Парагвај и Еквадор) јављају се и даље државни удари или бивају једва спречени, тако да војска још увек игра одлучујућу улогу у многим наведеним државама тог региона.

Упркос томе, Гудвин истиче да демократија као таква нуди могућност да гласачи казне политичаре и да извуку неке користи од економских и политичких елита, због чега се смањују мотиви за покретањем револуције (Goodwin 2001a). Такође, напомиње и да су најмање вероватни покрети и револуције који би озбиљно довели у питање капиталистички систем, што значи да је ипак најважнији екстерни елемент који утиче на фреквентност револуција, а не интерни, односно чињеница да ли је нека држава демократска или не. Дакле, он тврди да су политичке трансформације довеле до ситуације у којој нема потенцијала за револуционарне конфликте, што би значило да демократија има контрареволуционарне последице. Ипак, демократија не елиминише друштво-

ни конфликт, она само нуди политички простор или политичке могућности у чијим оквирима групе које нису на власти могу да изазивају политички ауторитет државне управе. На тај начин револуција може да се тумачи као последње уточиште политички и економски депривилегованих група када недемократска власт одбија њихове захтеве или исказивање незадовољства. У демократији је ситуација другачија јер би требало да овим групама омогући да искажу своје незадовољство, тако да се смањује вероватноћа покретања револуције.

Селбин (Selbin 2001) попут Гудвина помиње талас демократизације, али пише да је он сигурно у прошлом веку био шири, што не значи да је био и дубљи. Анализирајући Латинску Америку он закључује да су сиромаштво и неједнакост у порасту, што би требало да значи да је и мотивација за револуционарну промену исто у порасту. Поред тога, Латинска Америка пролази кроз период великих капиталистичких трансформација, а у њој су неолибералне реформе биле прилично неуспешне у побољшању благостања популација. Селбин чак наводи податке да више људи у Латинској Америци и на Карибима живи у сиромаштву него пре двадесет година. И коначно, чињеница је да су револуције део политичке културе и традиције Латинске Америке преко 500 година. За њега је неолиберална економија врло слична империјализму и пошто она није испунила очекивања нове и будуће револуције су врло вероватне. Дакле, на крају се може рећи да је једна од највећих дебата у оквиру савремене социологије револуција у вези са тим да ли је доба револуција завршено или не, иако је тешко оспорити тезу да су (добро успостављена) демократија и револуција „обрнуто сразмерни”. Оно што је посебно интересантно јесте да главни актери дебате наступају са својих специфичних и несумњиво софистицирани(ји)х државоцентричних, односно актероцентричних позиција – Гудвинови аргументи се позивају на структурне одлике (демократске) државе, док Селбин истиче о незадовољству актера и културама револуције. Та чињеница сведочи о трајном значају структурних приступа у промишљању револуција, без обзира на то да ли се њихове претпоставке прихватају или одбацују.

Литература:

1. Arjomand, S. A. (1986). Iran's islamic revolution in comparative perspective. *World Politics* 38 (3): 383-414.
2. Arjomand, S. A. (1992). A demographic theory of revolution: Or, sociology as sorcery? *Contemporary Sociology* 21 (1): 3-8.
3. Aya, R. (1979). Theories of revolution reconsidered: Contrasting models of collective violence. *Theory and Society* 8 (1): 39-99.
4. Benford, R. D. and D. A. Snow (2000). Framing processes and social movements: An overview and assessment. *Annual Review of Sociology* 26: 611-639.
5. Berejikian, J. (1992). Revolutionary collective action and the agent-structure problem. *American Political Science Review* 86 (3): 647-657.
6. Brinton, C. (1938/1965). *The Anatomy of Revolution*. New York: Vintage Books.

7. Chong, D. (1993). Coordinating demands for social change. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 528 (1): 126-141.
8. Clark, S. (1995). *State and Status: The Rise of the State and Aristocratic Power in Western Europe*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
9. Cole, S. (1992). *Making Science: Between Nature and Society*. Cambridge: Harvard University Press.
10. Collins, R. (1993). Maturation of the state-centered theory of revolution and ideology. *Sociological Theory* 11 (1): 117-128.
11. DeFronzo, J. V. (ed.) (2006a). *Revolutionary Movements in World History: From 1750 to the Present*. Three Volumes. Santa Barbara: ABC-CLIO.
12. DeFronzo, J. V. (2006b). Introduction. In: J. V. DeFronzo (2006a), pp. xix-xxii.
13. Dunn, J. (1982). Understanding revolutions. *Ethics* 92 (2): 299-315.
14. Davies, J. C. (1962). Toward a theory of revolution. *American Sociological Review* 27 (1): 5-19.
15. Dunning, C. (1997). Does Jack Goldstone's model of early modern state crisis apply to Russia? *Comparative Studies in Society and History* 39 (3): 572-592.
16. Eisenstadt, S. (1978). *Revolution and the Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations*. New York: Free Press.
17. Emirbayer, M. and J. Goodwin (1994). Network analysis, culture, and the problem of agency. *American Journal of Sociology* 99 (6): 1411-1454.
18. Foran, J. (1993). Theories of revolution revisited: Toward a fourth generation? *Sociological Theory* 11 (1): 1-20.
19. Foran, J. (ed.) (1997a). *Theorizing Revolutions*. New York: Routledge.
20. Foran, J. (1997b). Comparative-historical sociology of Third World social revolutions: Why a few succeed, why most fail. In: Foran (1997a), pp. 221-261.
21. Foran, J. (1997c). Discourses and social forces: The role of culture and cultural studies in understanding revolutions. In: Foran (1997a), pp. 197-220.
22. Foran, J. (2005). *Taking Power: On the Origins of Third World Revolutions*. Cambridge: Cambridge University Press.
23. Foran, J. and J. Goodwin (1993). Revolutionary outcomes in Iran and Nicaragua: Coalition fragmentation, war, and the limits of social transformation. *Theory and Society* 22 (2): 209-247.
24. Goldfrank, W. L. (1979). Theories of revolution and revolution without theory: The case of Mexico. *Theory and Society* 7 (1-2): 135-165.
25. Goldstone, J. A. (1980). Theories of revolution: The third generation. *World Politics* 32 (3): 425-453.
26. Goldstone, J. A. (1985). The origins of the English revolution: A demographic approach. *The Journal of Economic History* 45 (2): 454-458.
27. Goldstone, J. A. (1986). State breakdown in the English revolution: A new synthesis. *The American Journal of Sociology* 92 (2): 257-322.
28. Goldstone, J. A. (1988). East and West in the seventeenth century: Political crises in Stuart England, Ottoman Turkey, and Ming China. *Comparative Studies in Society and History* 30 (1): 103-142.
29. Goldstone, J. A. (1991a). Ideology, cultural frameworks, and the process of revolution. *Theory and Society* 20 (4): 405-453.
30. Goldstone, J. A. (1991b). *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
31. Goldstone, J. A. (1994). Is revolution individually rational? Groups and individuals in revolutionary collective action. *Rationality and Society* 6 (1): 139-166.

32. Goldstone, J. A. (1997). Population growth and revolutionary crises. In: Foran (1997a), pp. 100-116.
33. Goldstone, J. A. (1998). Initial conditions, general laws, path dependence, and explanation in historical sociology. *The American Journal of Sociology* 104 (3): 829-845.
34. Goldstone, J. A. (ed.) (1999). *Who's Who in Political Revolutions: Seventy-three Men and Women Who Changed the World*. Washington: Congressional Quarterly Inc.
35. Goldstone, J. A. (2001a). An analytical framework. In: Katz (2001), pp. 9-29.
36. Goldstone, J. A. (2001b). Toward a fourth generation of revolutionary theory. *Annual Review of Political Science* 4: 139-187.
37. Goldstone, J. A. (2003). Comparative historical analysis and knowledge accumulation in the study of revolutions. In: J. Mahoney and D. Rueschemeyer (eds), *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. New York: Cambridge University Press, pp. 41-90.
38. Goldstone, J. A. and B. Useem (1999). Prison riots as microrevolutions: An extension of state-centered theories of revolution. *The American Journal of Sociology* 104 (4): 985-1029.
39. Goodwin, J. (1994). Toward a new sociology of revolutions. *Theory and Society* 23 (6): 731-766.
40. Goodwin, J. (1997). State-centered approaches to social revolutions: Strengths and limitations of a theoretical tradition. In: Foran (1997a), pp. 9-35.
41. Goodwin, J. (2001a). Is the age of revolution over? In: Katz (2001), pp. 272-281.
42. Goodwin, J. (2001b). *No Other Way Out: States and Revolutionary Movements, 1945-1991*. Cambridge: Cambridge University Press.
43. Gould, R. V. (1991). Multiple networks and mobilization in the Paris Commune, 1781. *American Sociological Review* 56 (6): 716-729.
44. Gurr, T. R. (1970). *Why Men Rebel*. Princeton: Princeton University Press.
45. Habermas, J. (1962/1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: The MIT Press.
46. Himmelstein, J. L. and M. S. Kimmel. (1981). States and revolutions: The implications and limits of Skocpol's structural model. *The American Journal of Sociology* 86 (5): 1145-1154.
47. Hobsbawm, E. J. (1962/1996). *The Age of Revolution: 1789-1848*. First Vintage Books Edition. New York: Random House/Vintage Books.
48. Hobsbawm, E. J. (1973). *Revolutionaries: Contemporary Essays*. London: Phoenix.
49. Homer-Dixon, T. F. (1994). Environmental scarcities and violent conflict: Evidence from cases. *International Security* 19 (1): 5-40.
50. Huntington, S. P. (1968). *Political Order in Changing Societies*. New Haven and London: Yale University Press.
51. Johnson, C. (1966). *Revolutionary Change*. Boston: Little Brown & Company.
52. Katz, M. N. (ed.) (2001). *Revolution: International Dimensions*. Washington: Congressional Quarterly Press.
53. Lachmann, R. (1997). Agents of revolution: Elite conflicts and mass mobilization from the Medici to Yeltsin. In: Foran (1997a), pp. 71-98.
54. Lichbach, M. I. (1995). *The Rebels' Dilemma*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
55. Mahoney, J. (2004). Comparative-historical methodology. *Annual Review of Sociology* 30: 81-101.
56. Marx, K. (1852/2008). *The 18th Brumaire of Louis Bonaparte*. Rockville: Wildside Press.

57. Marx, K. and F. Engels (1848/2007). *The Communist Manifesto*. New York: International Publishers.
58. McAdam, D. (1980). Recruitment to high risk activism: The case of freedom summer. *American Journal of Sociology* 92 (1): 64-90.
59. McAuley, C. (1997). Race and the process of the American revolutions. In: Foran (1997a), pp. 163-196.
60. Moghadam, V. M. (1997). Gender and revolutions. In: Foran (1997a), pp. 133-162.
61. Moore, B. (1966). *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Middlesex: Penguin University Books.
62. Opp, K. D. and W. Roehl (1990). Repression, micromobilization and political protest. *Social Forces* 69 (2): 521-547.
63. Paige, J. M. (1975). *Agrarian Revolution: Social Movements and Export Agriculture in the Underdeveloped World*. London: The Free Press.
64. Parsa, M. (2000). *States, Ideologies, and Social Revolutions: A Comparative Analysis of Iran, Nicaragua, and the Philippines*. Cambridge University Press.
65. Scott, J. (1979). Revolution in the revolution: Peasants and commissars. *Theory and Society* 7 (1-2): 97-134.
66. Selbin, E. (1993/1999). *Modern Latin American Revolutions*. Second Edition. Boulder: Westview Press.
67. Selbin, E. (1997). Revolution in the real world: Bringing agency back in. In: Foran (1997a), pp. 118-132.
68. Selbin, E. (2001). Same as it ever was: The future of revolution at the end of the century. In: Katz (2001), pp. 284-297.
69. Sewell, W. H., Jr. (1985). Ideologies and social revolutions: Reflections on the French case. *Journal of Modern History* 57 (1): 57-85.
70. Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge: Cambridge University Press.
71. Skocpol, T. (1982). Rentier state and Shi'a Islam in the Iranian revolution. *Theory and Society* 11 (3): 265-283.
72. Skocpol, T. (1985). Cultural idioms and political ideologies in the revolutionary reconstruction of state power. A rejoinder to Sewell. *Journal of Modern History* 57 (1): 86-96.
73. Skocpol, T. (1994). *Social Revolutions in the Modern World*. Cambridge: Cambridge University Press.
74. Smelser, N. J. (1962). *Theory of Collective Behavior*. New York: The Free Press.
75. Snow, D. A., E. B. Rochford, Jr., S. K. Worden and R. D. Benford (1986). Frame alignment processes, micromobilization, and movement participation. *American Sociological Review* 51 (4): 464-481.
76. Snow, D. A., L. A. Zurcher, and S. Ekland-Olson (1980). Social networks and social movements: A microstructural approach to differential recruitment. *American Sociological Review* 45 (5): 787-801.
77. Škorić, M. (2010). *Sociologija nauke: mertonovski i konstruktivistički programi*. Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
78. Škorić, M. i A. Kišjuhas (2014a). Razvoj i metateorija sociologije revolucija. *Sociološki pregled* 48 (3): 303-332.
79. Škorić, M. i A. Kišjuhas (2014b). Strukturne teorije revolucija. U: V. Sokolovska i Ž. Lazar (ur.), *Regioni i regionalizacija 3: sociološki aspekti*. Novi Sad: Filozofski fakultet i Odsek za sociologiju, str. 41-71.
80. Taylor, V. (1999). Gender and social movements: Gender processes in women's self-help movements. *Gender and Society* 13 (1): 8-33.
81. Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*. New York: Random House.

82. Tilly, C. (1984). *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. New York: Russell Sage Foundation.
83. Tocqueville, A. de (1856/2011). *Ancien Régime and the French Revolution*. Edited by Jon Elster. New York: Cambridge University Press.
84. Trimberger, E. K. (1978). *Revolution from Above: Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt, and Peru*. New Brunswick: Transaction Books.
85. Urdal, H. (2005). People vs. Malthus: Population pressure, environmental degradation and armed conflict revisited. *Journal of Peace Research* 42 (4): 417-434.
86. Weber, M. (1904-5/1950). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Charles Scribner's Sons and London: George Allen & Unwin.
87. Wickham-Crowley, T. P. (1994). States and societies in revolution: Two steps forward, perhaps one step back? *Theory and Society* 23 (6): 777-783.
88. Wickham-Crowley, T. P. (1997). Structural theories of revolution. In: Foran (1997a), pp. 36-70.

REVISION AND CRITIQUE OF THE STRUCTURAL THEORY OF REVOLUTION: TO POSTSTRUKTURNIM THEORIES

Summary: This paper presents recent theoretical findings in the sociology of revolutions which imply a review and/or a critique of the structural theories of revolution. In this regard, it is problematized whether these are genuine poststructural theories of revolution, or is that structural theories of revolution still play an important role in sociology. Contemporary theories of revolution that attribute greater role to factors such as actors, ideology and culture in explaining revolutions are presented, i.e. the theories that do not focus solely on the crisis and the collapse of state structures. The conclusions concerning the cumulative character of knowledge about revolutions are given, together with some extrapolations on future revolutions.

Key words: revolution, structural theories of revolution, poststrukturne theory of revolution, state actors, ideology, culture